

hercule unquam apud iudices, aut dolorem, aut misericordiam, aut invidiam, aut odium excitare dicendo volui; quin ipse in commovendis iudicibus, iis ipsis sensibus, ad quos illos adducere vellem, permoveret. Neque enim facile est perficere, ut irascatur, cui tu velis, iudex, si tu ipse id lente ferre videare: neque ut oderit eum, quem tu velis, nisi te ipsum flagrantem odio ante viderit: neque ad misericordiam adducetur, nisi ei tu signa doloris tui, verbis, sententiis, voce, vultu, collacrimatione denique ostenderit. Ut enim nulla materies tam facilis ad exardescendum est, quæ, nisi ad moto igni, ignem concipere possit: sic nulla mens est tam ad comprehendendam vim oratoris parata, quæ possit incendi, nisi inflammatus ipse ad eam, & ardens accesseris.

XLVI. Ac, ne forte hoc magnum ac mirabile esse videatur, hominem toties irasci, toties dolere, toties omni animi motu concitari, præsertim in rebus alienis; magna vis est earum sententiarum, atque eorum locorum, quos agas tractesque dicendo, ut nihil opus sit simulatione & fallaciis. Ipsa enim natura orationis ejus, quæ suscipitur ad aliorum animos permovendos, oratorem ipsum magis etiam, quam quenquam eorum, qui audiunt, permovet. Et ne hoc in causis, in judiciis, in amicorum periculis, in concursu hominum, in civitate, in foro accidere miremur, cum agitur non solum ingenii nostri existimatio, (nam id esset levius: quanquam, cum professus sis, te id posse facere, quod pauci, ne id quidem negligendum est) sed alia sunt majora multo, fides, officium, diligentia: quibus rebus adducti, etiam cum alienissimos defendimus, tamen eos alienos, si ipsi viri boni volumus haberi, existimare non possumus. Sed, ut dixi, ne hoc in nobis mirum esse videatur, quid potest esse tam fictum, quam versus, quam scena, quam fabulæ? tamen in hoc genere sæpe ipse vidi, cum ex persona mihi ardere oculi hominis histrionis viderentur ⁵⁹ spondalia illa dicentis,

⁶⁰ Segregare

⁵⁹ Spondalia) An legendum hic Sophocles, ut cenet Auratus, quod hi versus ex Sophoclis Teucro a Pacuvio e Græco in

Latinum sermonem conversi? an spondalia, ut Turnebus, seu potius, quemadmodum Salmastius & Vossius putant esse magis fecerunt.

⁶⁰ Segregare abs te ausus, aut sine illo Salamina ingredi? Neque paternum aspectum es veritus?

Nunquam illud aspectum dicebat, quin mihi Telamon iratus furere luctu filii videretur. Ut idem inflexa ad miserabilem sonum voce,

Quem ætate exacta indignum

Liberum lacerasti, orbasti, exstinxisti; neque fratris necis, Neque gnati ejus parvi, qui tibi in tutelam est iradius?

frens atque lugens dicere videbatur. Quæ si ille histrio, quotidie cum ageret, tamen recte agere sine dolore non poterat; quid? Pacuvium putatis in scribendo leni animo, ac remisso fuisse? Fieri nullo modo potuit. Sæpe enim audiui, poetam bonum neminem (id quod a Democrito & Platone in scriptis relictum esse dicunt) sine inflammatione animorum existere posse, & sine quodam afflatu quasi furoris.

XLVII. Quare nolite existimare meipsum, qui non heroum veteres casus, fictosque luctus vellem imitari atque adumbrare dicendo; neque actor essem alienæ personæ, sed auctor meæ, cum mihi M. Aquilius in civitate retinendus esset, quæ in illa causa peroranda fecerim, sine magno dolore fecisse. Quem enim ego consulem fuisse, imperatorem oratum a senatu, ovantem in Capitolium ascendisse meminissim, hunc cum afflictum, debilitatum, inermem, in summum discrimen adductum viderem, non prius sum conatus misericordiam aliis commovere, quam misericordia sum ipse captus. Sensi equidem tum magnopere moveri iudices, cum excitavi mortuum ac fordidatum senem, & cum ista feci, quæ tu, Crasse, laudas, non arte, de qua quid loquar nescio, sed motu magno animi ac dolore, ut discinderem tunicam; ut cicatrices ostenderem: cum C. Marius inermem orationis meæ præfens ac sedens multum lacrimis suis adjuvaret: cumque ego

K k 2

condum analogiam, spondalia? Spondalia sunt tibicines, spondalia enim tibia est. Atque hic spondalia, spondalia, versus inter sacrificandum ad tibiam cani soliti, ne quid male ominatum audiretur. Idem.

⁶⁰ Segregare] Sic in Teucro tragedia Telamonem inducit loquentem Pacuvius.

Telamon rex Salaminis ad bellum Trojanum filios miserat Ajaxem & Teucrum, ut alter alteram reuerteret. Ut audivit Ajaxem, ob negata Achillis arma, sibi manus intulisse, Teucrum, qui fratris necem ulius non fuerat, reversum eiecit. Idem.

illum crebro appellans, collegam ei suum commendarem, atque ipsum advocatum ad communem imperatorum fortunam defendendam invocarem. Non fuit hæc sine meis lacrymis, non sine dolore magno miseratio, omniumque deorum, & hominum, & civium, & sociorum imploratio. Quibus omnibus verbis, quæ a me tum sunt habita, si dolor abfuisset meus, non modo non miserabilis, sed etiam irridenda fuisset oratio mea.

Quamobrem hoc vos doceo, Sulpici, bonus ego videlicet atque eruditus magister, ut in dicendo irasci, ut dolere, ut flere possitis: quanquam te quidem quid hoc doceam, qui in accusando sodali, & quaestore meo, tantum incendium non oratione solum, sed multo etiam magis vi, & dolore, & ardore animi concitatas, ut ego ad id restinguendum vix conarer accedere? Habueras enim tum omnia in causa superiora: vim, fugam, lapidationem, crudelitatem tribuniciam, in Capionis gravi miserabilique casu, in iudicium vocabas: deinde principem & senatus, & civitatis, M. Æmilium lapide percussum esse constabat: vi pulsum ex templo L. Cottam, & T. Didium, cum intercedere vellent rogationi, nemo poterat negare.

XLVIII. Accedebat, ut hæc tu adolescens pro republica queri summa cum dignitate existimare: ego homo censorius vix satis honeste viderer sediciosum civem, & in hominis consularis calamitate crudelem, posse defendere. Erant optimi cives iudices, bonorum virorum plenum forum, vix ut mihi tenuis quadam venia daretur excusationis, quod tamen eum defenderem, qui mihi quaestor fuisset. Hic ego quid dicam me artem aliquam adhibuisse? quid fecerim, narrabo. Si placuerit, vos meam defensionem in aliquo artis loco reponetis.

Omnium seditionum genera, vitia, pericula collegi, eamque orationem ex omni reipublicæ nostræ temporum varietate repetivi; conclusivæ ita, ut dicerem, etsi omnes molestæ semper seditiones fuissent, iustas tamen fuisse nonnullas & prope necessarias. Tum illa, quæ modo Crassus commemorabat,

egi

egi: neque reges ex hac civitate exigi, neque tribunos plebis creati, neque plebiscitis toties consularem potestatem minui, neque provocationem, patronam illam civitatis, ac vindicem libertatis, populo Romano dari sine nobilium defensione potuisse: ac, si illæ seditiones saluti huic civitati fuissent, non continuo, si quis motus populi factus esset, id C. Norbano in nefario crimine, atque in fraude capitali esse ponendum. Quod si unquam populo Romano concessum esset, ut jure concitatus videretur, id quod docebam sæpe esse concessum, nullam illa causam justiore fuisse. Tum omnem rationem traduxi, & converti in increpandam Capionis fugam, in deplorandum interitum exercitus. Sic & eorum dolorem, qui lugebant suos, oratione refricabam, & animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Capionis odium, a quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam, atque revocabam.

XLIX. Quod ubi sensi me in possessione iudicii, ac defensionis meæ constitisse, quod & populi benevolentiam mihi conciliaram, cuius jus etiam cum seditionis conjunctione defenderam, & iudicum animos totos vel calamitate civitatis, vel lustu, ac desiderio propinquorum, vel odio proprio in Capionem ad causam nostram converterem: tunc admiscere huic generi orationis vehementi atque atroci genus illud alterum, de quo ante disputavi, lenitatis & mansuetudinis cœpi; me pro meo sodali, qui mihi in liberum loco more majorum esse deberet; & pro mea omni fama prope, fortunisque decernere: nihil mihi ad existimationem turpius, nihil ad dolorem acerbius accidere posse, quam si is, qui sæpe alienissimis a me, sed meis tamen civibus, saluti existimarer fuisse, sodali meo auxilium ferre non potuissem.

Petebam a iudicibus, ut illud ætati meæ, ut honoribus, ut rebus gestis, si iusto, si pio dolore me esse affectum viderent, concederent: præsertim si in aliis causis intellexissent, omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro meipso deprecatum. Sic in illa omni defensione atque causa, quod esse in arte positum videbatur, ut de lege Apuleja dicerem,

cerem, ut, quid esset minuere majestatem, explicarem, perquam breviter perstrinxi, atque attingi. His duabus partibus orationis, quarum altera concitationem habet, altera commendationem, quæ minime præceptis artium sunt perpolitæ, omnis est a me illa causa tractata, ut & acerrimus in Capionis invidia renovanda, & in meis moribus erga meos necessarios declarandis mansuetissimus viderer. Ita, magis affectis animis judicium, quam doctis, tua, Sulpici, est a nobis tum accusatio victa.

L. Hic Sulpicius, Vere hercule, inquit, Antoni, ista commemoras. Nam ego nihil unquam vidi, quod tam e manibus elaberetur, quam mihi tum est elapsa illa causa. Cum enim (quemadmodum dixisti) tibi ego non iudicium, sed incendium tradidissim; quod tuum principium, dii immortales fuit? qui timor? quæ dubitatio? quanta hæsitatio, tractulque verborum? Ut illud initio, quod tibi unum ad ignoscendum homines dabant, tenuisti; te pro homine pernecessario, quæstore tuo, dicere: quam tibi primum munisti ad te audiendum viam. Ecce autem, cum te nihil aliud profecisse arbitrarer, nisi ut homines tibi, civem improbum defendenti, ignoscendum propter necessitudinem arbitrarentur; serpere occulte cœpisti, nihil dum aliis suspicantibus, me vero jam pertimescente, ut illam non Norbani seditionem, sed populi Romani iracundiam, neque eam injustam, sed meritam ac debitam fuisse defenderes. Deinde qui locus abs te prætermissus est in Capionem? Ut tu illa omnia odio, invidia, misericordia miscuisti? Neque hæc solum in defensione, sed etiam in Scæuro, cæterisque meis testibus, quorum testimonia non refellendo, sed ad eundem impetum populi confugiendo, refutasti. Quæ cum abs te modo commemorarentur, equidem nulla præcepta desiderabam. Istam enim ipsam demonstrationem defensionum tuarum abs te ipso commemoratam, doctrinam esse non mediocrem puto.

Atqui, si ita placet, inquit Antonius, trademus etiam, quæ nos sequi in dicendo, quæque maxime spectare solemus. Docuit enim jam nos longa vita usulque rerum maximarum,

rum, ut quibus rebus animi hominum moverentur, teneremus.

LI. Equidem primum confiderare soleo, postulete causa. Nam neque parvis in rebus adhibendæ sunt hæ dicendi faces, neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possimus: ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragædias agamus in nugis, aut convellere adordimur ea, quæ non possint commoveri. Nunc quoniam illi fere maxime sunt in iudicium animis, aut, quicumque illi erunt, apud quos agemus, oratione molienda, amor, odium, iracundia, invidia, misericordia, spes, lætitia, timor, molestia; sentimus amorem conciliari, si id velle videre, quod sit utile ipsis, apud quos agas, defendere: si aut pro bonis viris, aut certe pro iis, qui illis boni atque utiles sint, laborare. Namque hæc res amorem magis conciliat, illa virtutis defensio caritatem: plusque proficit, si proponitur spes utilitatis futuræ, quam præteriti beneficii commemoratio. Evitandum est, ut ostendas, in ea re quam defendas, aut dignitatem inesse, aut utilitatem; eumque, cui concilies hunc amorem, significes nihil ad utilitatem suam retulisse, ac nihil omnino fecisse causa sua. Invidetur enim commodis hominum ipsorum; studiis autem eorum cæteris commodandi favetur. Videndumque hoc loco est, ne, quos ob benefacta diligere volumus, eorum laudem atque gloriam, cui maxime invideri solet, nimis efferre videamur. Atque iisdem his ex locis & odium in alios struere dicemus, & a nobis, ac nostris, dimovere. Eademque hæc genera tractanda sunt in iracundia vel excitanda, vel sedanda. Nam si, quod ipsis, qui audiunt, perniciosum, aut inutile sit, id factum augeas, odium creatur: si, quod aut in bonos viros, aut in eos, in quos quis-

61 *Sic, quod aut in bonos viros &c.]* tur, Nam si quod ipse, qui audiunt, pernici-
vitiosa certe est sententia, quam Lambinus
c'osum aut inutile sit, id augeas, ad idem crea-
fic corrigi: *Sic, quod aut bonis viris, aut*
tur: *si, quod aut in bonos viros factum,*
aut in eos &c. Certe si vox factum in posse-
riori sententia parte in textum recipi non
debet, subintelligi debet: ut factum in bo-
nos viros idem sit ac contra bonos viros. Sic
loco suspicor huc afferri debere. Lego igitur
Nostr de Amic. c. 12. Quid in P. Scipio-
nem.

que minime debuerit, aut in rempublicam, tum excitatur, si non tam acerbum odium, tamen aut invidia, aut odii non dissimilis offensio. Item timor incutitur aut ex ipsorum periculis, aut ex communibus. Interior est ille proprius: sed hic quoque communis ad eandem similitudinem est perducendus.

LII. Par, atque una ratio est spei, lætitiæ, molestiæ. Sed haud sciam, an acerrimus longe sit omnium motus invidia: nec minus vitium opus sit in ea comprimenda, quam in excitanda. Invident autem homines maxime paribus, aut inferioribus, cum se relictos sentiunt, illos autem dolent evolasse. Sed etiam superioribus invidetur sæpe vehementer, & eo magis, si intolerantius se jactant, & æquabilitatem communis juris, præstantia dignitatis, aut fortunæ suæ transeunt: quæ si inflammanda sunt, maxime dicendum est, non esse virtute parta; deinde etiam vitiis, atque peccatis. Tum si erunt honestiora atque graviora, tamen non esse tanti illi merita, quanta insolentia hominis, quantumque fastidium. Ad sedandum autem, magno illa labore, magnis periculis esse parta, nec ad suum commodum; sed ad aliorum esse collata; seseque, si quam gloriam peperisse videatur, tamen ea non sit iniqua merces periculi, tamen ea non delectari, totamque abjicere, atque deponere: omninoque perficendum est, (quoniam plerique sunt invidi, maximeque est hoc commune vitium & perpetuum: invidetur autem præstanti florentique fortunæ) ut hæc opinio minuatur, & illa excellens opinio fortuna cum laboribus & miseriis permixta esse videatur.

Jam misericordia movetur, si is, qui audit, adduci potest, ut illa, quæ de altero deplorentur, ad suas res revocet, quas aut seipsum acerbas; aut timeat: aut intuens alium, crebro ad seipsum revertatur. Ita cum singuli casus humanarum miserationum graviter accipiuntur, si dicuntur dolenter, tum afflicta & prolata virtus maxime lætuosa est: &, ut illa altera pars orationis, quæ probitatis commendatione boni viri debet speciem tueri, lenis (ut sæpe jam dixi) atque sum-

missa,
nem effecerint, sine lacrymis non quo dicere. & ibidem Sc. 2. Vereor, ne quid in illum
Sic & Terent. Heaut. Act. 1. Sc. 1. Ego, iratus plus satis taxit pater. Pærcius.
quod me in se sit facere dignum, invento:

missa, sic hæc, quæ suscipitur ab oratore ad commutandos animos atque omni ratione flectendos, intenta, ac vehemens esse debet.

LIII. Sed est quædam in his duobus generibus, quorum alterum lenè, alterum vehemens esse volumus, difficilis ad distinguendum similitudo. Nam ex illa lenitate, qua conciliamur iis, qui audiunt, ad hanc vim acerrimam, qua eosdem excitamus, influat oportet aliquid; & ex hac vi nonnunquam animi aliquid * infundendum est illi lenitati: neque est ulla temperatior oratio, quam illa, in qua asperitas contentionis, oratoris ipsius humanitate conditur; remissio autem lenitatis quadam gravitate & contentione firmatur.

In utroque autem genere dicendi, & illo, in quo vis atque contentio quaritur, & hoc, quod ad vitam & mores accommodatur, & principia tarda sunt, & exitus tamen spissi & producti esse debent. Nam neque affluendum statim est ad illud genus orationis, (abest enim totum a causa; & homines prius ipsum illud, quod proprium sui iudicii est, audire desiderant) nec cum in eam rationem ingressus sis, celeriter discedendum est. Non enim, sicut argumentum, simul atque positum est, arripitur, alterumque, & tertium poscitur: ita misericordiam, aut invidiam, aut iracundiam, simul atque intuleris, possis commovere. Argumentum enim ratio ipsa confirmat, quæ simul atque emissa est, adhærescit. Illud autem genus orationis non cognitionem iudicis, sed magis perturbationem requirit, quam consequi, nisi multa, & varia, & copiosa oratione, & simili contentione actionis, nemo potest. Quare qui aut breviter, aut summisse dicunt, docere iudicem possunt, commovere non possunt, in quo sunt omnia.

Jam illud perspicuum est, omnium rerum in contrarias partes facultatem ex iisdem suppeditari locis. Sed argumento resistendum est, aut iis, quæ comprobandi ejus causa sumuntur, reprehendendis, aut demonstrando, id, quod concludere illi velint, non effici ex propositis, nec esse consequens: aut, si ita non refellas, afferendum est in contrariam partem, quod

Tom. I.

L I

fit

* Infundendum] Viâ. Man. infundum: Græc. inflammandum

sit aut gravius, aut æque grave. Illa autem, quæ aut conciliationis causa leniter, aut permotionis vehementer aguntur, contrariis commotionibus inferenda sunt, ut odio benevolentia, ut misericordia invidia tollatur.

LIV. Suavis autem est, & vehementer sæpe utilis jocus, & facetiæ: quæ, etiam si alia omnia tradi arte possunt, natura sunt propria certe, neque ullam artem desiderant: in quibus tu longe aliis, mea sententia, Cæsar, excellis: quo magis mihi etiam testis esse potes, aut nullam esse artem falsis, aut, si qua est, eam nos tu potissimum docebis.

Ego vero, inquit Cæsar, omni de re facetius puto posse ab homine non inurbano, quam de ipsis facetiis, disputari. Itaque cum quosdam Græcos inscriptos libros esse vidissem de ridiculis, nonnullam in spem veneram, posse me aliquid ex istis dicere. Inveni autem ridicula, & falsa multa Græcorum: nam & Siculi in eo genere, & Rhodii, & Byzantii, & præter cæteros, Attici excellent: sed qui ejus rei rationem quandam conati sunt, artemque tradere, sic insulsi exiterunt, ut nihil aliud eorum, nisi ipsa insulstas, rideatur. Quare mihi quidem nullo videtur modo doctrina ista res posse tradi. Etenim cum duo genera sint facetiarum, alterum æquabiliter in omni sermone fufum, alterum peracutum & breve: illa a veteribus superior, *cavillatio*, hæc altera, *dicacitas* nominata.

63. *Contrariis commotionibus inferenda sunt*] Verbum *inferre* semper apud Ciceronem opponitur illi verbo, quod magis huic loco convenit, *alluere*, sive *propulsare*. Invito igitur, ut opinor, sensu hæc lectio retinetur. Vult enim Cicero significare affectus omnes contrariis affectibus tollendos, amovendos, frangendos, imminendos esse. Placet igitur conjectura Johannis Walker, qui censet Ciceronem sic scripsisse, *contrariis commotionibus infirmanda sunt*. Nempe verbum *tollare* fati nos docet, quid velit Cicero. Sic etiam in Oratore: *Comque animus in prima aggressione occupaverit*, infirmabit, excludetque *contraria*. Sed & has duas voces sæpe Cicero conjungit: Lib. 2. de Nat. Deor. *Quæ vos, Academicis*, infirmatis & tollitis. Lib. 4. Acad. Quæst. *Hoc cum infirmat tollitque Philo*. Livius, lib. xxxiv. in Catonis

oratione: *Ut unam tollendo legem, cæteros infirmatis*. Sed digna interim notatu est Lectio, quam servant Mss. Joan. Nov. Mead. Harl. duo & Bal. *contrariis commotionibus efferenda sunt*. Si vox *efferenda* significat *vincenda*, *superanda*, &c. omnino retineri debet. Videtur autem hoc significare in Tusc. Disp. l. 4. c. 29.

Quod non natura humans potendo efferat. Calepinus in Lex. dicit *efferre* significare *vitiare*, *superare*, *quasi extra ferre*: & ad eam significationem istius vocis probandam hunc locum sic citat: *contrariis commotionibus efferenda sunt*. Unde constat in veteribus libris, quibus usus est Calepinus, *efferenda*, extitisse. Carolus etiam Steph. invenit *efferenda* in suis veteribus libris. Idem.

ta est. Leve nomen habet utraque res: quippe leve enim est totum hoc, risum movere.

Verumtamen (ut dicis, Antoni) multum in causis perſape lepore, & facetiis profici vidi. Sed cum in illo genere perpetuæ festivitatis ars non desideretur, (natura enim fingit homines, & creat imitatores & narratores facetos, & vultu adjuvante, & voce, & ipso genere sermonis) tum vero in hoc altero dicacitatis, quid habet ars loci, cum ante illud facete dictum emissum hæere debeat, quam cogitari potuisse videatur? Quid enim hic meus frater ab arte adjuvari potuit, cum a Philippo interrogatus, quid latraret, *Furem se videre* respondit? Quid in omni oratione Crassus, vel apud centumviros contra Scævola, vel contra accusatorem Brutum, cum pro Cn. Planco diceret? Nam id, quod tu mihi tribuis, Antoni, Crasso est, omnium sententia, concedendum. Non enim fere quisquam reperietur, præter hunc, in utroque genere leporis excellens, & illo, quod in perpetuitate sermonis; & hoc, quod in celeritate, atque dicto est. Nam hæc perpetua contra Scævola Curiana defensio tota redundavit hilaritate quadam & joco; dicta illa brevia non habuit. Parcebat enim adversarii dignitati, in quo ipso servabat suam; quod est hominibus facetis & dicacibus difficillimum, habere hominum rationem & temporum; & ea quæ occurrant, cum falsissime dici possint, tenere. Itaque nonnulli ridiculi homines hoc ipsum non insulse interpretantur. Dicer enim ajunt Ennium, *flammam a sapiente facilis ore in ardente opprimi*, *quam bona dicta tenet*: hæc scilicet bona di-

L I 2

Et,

64. *A Philippo interrogatus quid latraret*] Depeccatorem Philippum fuisse Catulus notavit, & ararii furem: solent autem canes noctu fures allatrare. Sic Cato privatorum futorum fures dixit in nervo atatem agere: fures publicos, id est depeccatores, in auro atque purpura. Cato etiam Uticensis apud Sallustium fures ararii appellat. Aut certe furem & spoliatorem provincialium: non enim hic centem alia Philippo furta objicit. Turribus.

64. *Quam bona dicta tenet*] Versus est

trochaicus integer, & hemistichium. Itaque legi debet, *a sapienti*, ut versus constet. Citatur hæc Enniana sententia a Symmacho in epistolis: quanquam Socratica potius est; nam Socratis verbum istud refertur: *Ἐπιπέπτος ἰδρυτο, ἔτι πρὸς αὐτὸν ἰδρυτορ ἄναγξι, ἐπὶ τοῖς γυμνασίοις κενετοί, ἡ ἄλλοι ἀπέπτεσαν*, id est, Socrates dicebat, *facillius homines adentem carbonem in lingua cretataros, quam quod arcano commissum sit*. Os autem si ardeat, id est, in ore si sit flamma, qui non lituri & lædi, os non occuldat, sed quem

ta, quæ falsa sint: nam ea dicta appellantur proprio jam nomine.

LV. Sed ut in Scævola continuit ea Crassus, atque illo altero genere, in quo nulli aculei contumelianum inerant, causam illam disputationemque⁶⁵ lusit: sic in Bruto, quem odebat, & quem dignum contumelia judicabat, utroque genere pugnavit. Quam multa de amisso patrimonio dixit? Atque illa brevitas, cum ille diceret, *se sine causa sudare*:⁶⁶ *Minime mirum*, inquit, modo enim existit de balneis. Innumerabilia hujuscemodi fuerunt, sed non minus jucunda illa perpetua.⁶⁷ Cum enim Brutus duos lectores excitasset, & alteri de colonia Narbonensi Crassi orationem legendam dedisset, alteri de lege Servilia; & cum contraria inter sese de republica capita contulisset; nosster hic facetissime tres patris Bruti de jure civili libellos tribus legendos dedit. Ex libro primo, FORTE EVENIT, UT IN PRIVERNATI ESSEMUS. *Brute restificatur pater se tibi Priver-*

maxime hiante flammam expuat. Ennius autem bona dicta, bonas sententias intellexerat, quas sapiens tenere se non potest, quin loquitur. At homines facti idem de dicacibus usurpare solebant, & aliter verbum interpretari. Ab eadem mente Ennius docta dicta appellavit: *Haud doctis dictis creantes, sed maledictis*. Et Catullus, xi. 75. *Pasca nunciato mee puella non bona dictis*, cum Crispus, maledicta significavit. Sunt etiam alia significatione dicta, dicacitates, & verba falsa. Plautus, Cap. III. i. 23. *Dico unum ridiculum dictum de dictis melioribus, Qui (Gronov. Quibus) solebant mensuras epulas ante adipiscier*. In quem sensum verbum Ennianum facti homines, ut dixi, accipiebant. *Idem*.

⁶⁵ *Lusit* J. Galli sic dicerent, *turna en pleisanterio*.
⁶⁶ *Minime mirum*, inquit, modo enim existit de balneis. J. Ni. fallor, non modo non jocus, sed ne sensus in hac lectione inveniri potest. Brutus dixerat, *se sine causa sudare*: respondit autem Crassus, non esse mirum illum sine causa sudare; modo enim exierat e balneis. Voces *minime mirum* non solum ad *sudare*, sed etiam ad *sine causa* referri debent, si vulgata lectioni hærea-

mus. Solebant ii, qui e balneis exierant, sudare, & aqua distillare. Videt igitur, Lector, in hac vulgata lectione Crassum negare, Brutum habere causam sudandi, & tamen causam, cur fudet Brutus, asserere. Quis ferre possit hæc tam secum pugnantia? Mf. Joan. & Harl. i. omittunt voces *mirum*, & inquit: unde statim sic locum emendavi. *Atque illa brevis: cum illo diceret, se sine causa sudare: Minime, inquit; modo enim existit de balneis*. Clara nunc exhibetur sententia. Brutus dixerat, *se sine causa sudare*, id est, in impugnantia Planci contra Crassum causa nimis vehementer agere, cum sine sudore accusari Plancus & vicini Crassus potuerit. *Minime*, inquit Crassus, *non sudas sine causa: modo enim existit &c.* Jocus est in ancipiti significatione verbi *existit*, quod significat, & vendere balnea, & e balneis lotum egredi. Voces *minime*, & *mirum*, adeo similiter literarum dædu scribuntur, ut festinantes librarii facile possint errare. *Parvus*.

⁶⁷ *Cum Brutus duos lectores excitasset* J. Hujus rei pro Clientio Cicerone meminit, cap. 51. De colonia Narbonensi, in Bruto, cap. 43.

natem fundum reliquisse. Deinde ex libro secundo, IN ALBANO ERAMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Sapiens videlicet homo cum primis nostræ civitatis, norat hunc gurgitem; metuebat, ne, cum is nihil haberet, nihil esse ei relictum putaretur*. Tum ex libro tertio, in quo finem scribendi fecit, (tot enim, ut audivi Scævola dicere, sunt veri Bruti libri) IN TIBURTI FORTE ASSEDIMUS EGO ET MARCUS FILIUS. *Ubi sunt ii fundi, Brute, quos tibi pater publicis commentariis consignatos reliquit? Quod nisi⁶⁸ puberem re, inquit, jam haberet, quartum librum composuisset, & se etiam in balneis lotum cum filio, scripturam reliquisset*.

Quis est igitur, qui non fateatur, hoc lepore, atque his facetiis non minus refutatam esse Brutum, quam illis tragediis, quas egit idem, cum casu in eadem causa funere efferretur anus⁶⁹ Junia? Pro dii immortales, quæ fuit illa, quantavis? quam inexpektata? quam repentina? cum, conjectis oculis, gestu omni imminente, summa gravitate & celeritate verborum: *Brute, quid sedes? quid illam animum parri munitare vis tuo? quid illis omnibus, quorum imagines duci vides? quid majoribus tuis? quid L. Bruto, qui hunc populum dominari regio liberavit? quid te facere? cui rei, cui glorie, cui civitati studere?*

⁶⁸ Puberem J. Patri cum filio pubere in balneis lavari non licebat, nec focero cum genero. Cicero de Off. I. 35. *Nostrum quidem more cum parentibus puberes filii, cum sociis generi non lavantur*. Turneb.
⁶⁹ Junia J. Populi omnium prima Romæ in funere laudationem meruit, cum ante honoratis tantum viris ea tribueretur. Ac Ciceroni displicet, lib. 11. de Legibus, c. 24. laudatio mulierum, cum legem tantum de viris hanc sanciat: *Honoratorum*, inquit, *virorum laudes in concione memorantur*. Quantum Plutarchus jam inde usque a Camilli ætate honestis matronis eam fuisse dicit tributam, ob collatum ornamentorum suorum aurum in Apollinis crateram: cum Livius tamen scribat, tantum eis concessum, ut sacrorum & ludorum causa plentis carpentique uterentur. Paulo post Popiliam, idem honores ei tributus Junia, quæ ex Brutorum erat familia. Ducebantur autem in forum funera laudationis causa: quod quomodo fieret, ex

Polybio subjicere placet: *Ομοιοτητα μετα τω εθνε παρ αυτων τω αναπαυσει αυτων*. &c. Id est: Cum apud eos illustris vir aliquis ex hac migravit vita, in funere cum reliquo ornatu in forum fertur, ad rostra quæ vocantur, interdum flans ante omnium oculos, raro recubans. Circumfusa autem populi corona, in rostra ascendit filius, si quem puberem reliquerit, qui forte adit: sin minus, propinquus aliquis, & de mortui virtutibus dicit, rebusque quæ is prospere gesserit.
Eo deinde sepulto, iustitiae factis, mortui imaginem in illustrissimo domus lococo ponunt, in cellula lignea conditam.
Imago autem persona est ad similitudinem egregie expressa, & forma, & lineamentis. Has imagines & in publicis feris aperiant, orantque magnifice: & cum ex familia clarus aliquis moritur, in sumis producant. *Idem*.

re? Parrimonione augendo? at id non est nobilitatis. Sed fac esse, nihil superest; libidines totum dissipaverunt. An iuri civili? est patrum: sed dicit, re, cum ades venderes, ne in raris quidem & casis ⁷⁰ solum tibi patrum recepisse. An rei militari? qui nunquam castra videris. An eloquentiae? quae nulla est in re: & quidquid est vocis ac linguae, omne in istum turpissimum calumniae quaestum contrulisti. Tu lucem aspicerere audes? tu hos intrueri? tu in foro, tu in urbe, tu in civium esse conspectu? tu illam mortuam, tu imagines ipsas non perborrescis? quibus non modo invitandis, sed ne collocandis quidem tibi ullum locum reliquisti.

LVI. Sed haec tragica, atque divina: faceta autem & urbana, innumerabilia ex una concione meministis. Nec enim concio major unquam fuit, nec apud populum gravior oratio, quam huius ⁷¹ contra collegam in censura nuper, neque lepore & festivitate conditor. Quare tibi, Antoni, utrumque assentior, & multum facetias in dicendo prodesse saepe, & eas arte nullo modo posse tradi: & illud quidem admiror, te nobis in eo genere tribuisse tantum, & non huius rei quoque palmam, ut ceterarum, Crasso detulisse.

Tum Antonius, Ego vero ita fecissem, inquit, nisi interdum in hoc Crasso paulum inviderem. Nam esse quamvis facetum atque salum, non nimis est per seipsum invidendum: sed, cum omnium sis venustissimus & urbanissimus, omnium gravissimum & severissimum & esse, & videri, quod isti contigit uni, id mihi vix ferendum videbatur.

Hic cum arrisisset ipse Crassus, Attamen, inquit Antonius, cum artem esse facetiarum, Juli, negares, aperuisti quiddam, quod praecipuum videretur. Haberi enim dixisti rationem oportere hominum, rei, temporis, ne quid jocus de gravitate decerperet; quod quidem in primis a Crasso observari sollet. Sed hoc praecipuum praetermittendum est facetiarum, cum

⁷⁰ Salium tibi patrum] In excipiendis raris & casis, quae in mancipatione praediorum excipi solent, non retinuisse felam patris, in qua ille jus respondere solebat. Hic enim recipere est excipere. Cicero, lib. I. de legibus, cap. 3. Praesertim

cum non recusarem, quamvis more patrio fadem, in solis consulibus responderem. Ita qui solum vendiderit, jus non respondebit. Idem.

⁷¹ Contra collegam] Domitium. In Bruto, cap. 44.

cum his nihil opus sit: nos autem quomodo utamur, cum opus sit, quaerimus; ut in adversarium, & maxime, si ejus stultitia poterit agitari, in testem stultum, cupidum, levem, si facile homines audituri videbuntur.

Omni probabiliora sunt, quae lacestiti dicimus, quam quae priores: nam & ingenii celeritas major est, quae apparet in respondendo, & humanitatis est responsio. Videmur enim quieturi fuisse, nisi essemus lacestiti: ut in ista ipsa concione nihil fere dictum est ab hoc, quod quidem facetius dictum videretur, quod non provocatus responderit. Erat autem tanta gravitas in Domitio, tanta auctoritas, ut, quod esset ab eo objectum, lepore magis elevandum, quam contentione frangendum videretur.

LVII. Tum Sulpicius, Quid igitur? inquit, patiemur, Caesarem, qui quanquam Crasso facetias concedit, tamen multo in eo studio magis ipse elaborat, non explicare totum nobis genus hoc jocandi, quale sit, & unde ducatur; praesertim cum tantam vim & utilitatem falis & urbanitatis esse * fateatur? Quid si, inquit Julius, assentior Antonio, dicenti nullam esse artem falis?

Hic cum Sulpicius reticuisset, Quasi vero, inquit Crassus, horum ipsorum, de quibus Antonius tamdiu loquitur, ars ulla sit. Observatio quaedam est, ut ipse dixit, earum rerum, quae in dicendo valent: quae si eloquentes facere possunt, quis esset non eloquens? Quis enim haec vel non facile, vel certe aliquo modo posset edificere? Sed ego in his praecipuis hanc vim, & hanc utilitatem esse arbitror, non ut ad reperiendum, quid dicamus, arte ducamur, sed ut ea, quae natura, quae studio, quae exercitatione consequimur, aut recta esse confidamus, aut prava intelligamus, cum, quo referenda sunt, didicerimus. Quare, Caesar, ego quoque a te hoc peto, ut, si tibi videtur, disputes de hoc toto jocandi genere, quid sentias; ne qua forte dicendi pars, quoniam ita voluistis, in hoc tali coetu, atque in tam accurato sermone praeterita esse videatur.

Ego

* Egetur] Vid. Man. Grut. fatemur?

Ego vero, inquit ille, quoniam ⁷² collectam a conviva, Crasse, exigis, non committam, ut, si defugerim, tibi causam aliquam dem recusandi. Quanquam soleo sæpe mirari eorum impudentiam, qui agunt in scena gestum, spectante Roscio. Quis enim sese commovere potest, cuius ille vitia non videat? Sic ego nunc, Crasso audiente, primum loquar de facetiis, & docebo *sus* (ut ajunt) oratorem eum, quem cum Catulus nuper audisset, ⁷³ *fanum alios* ajebat esse oportere. Tum ille, Jocabatur, inquit, Catulus, præsertim cum ita dicat ipse, ut ambrosia alendus esse videatur. Verum te, Cæsar, audiamus, ut ad Antonii reliqua redeamus. Et Antonius, Perpauca quidem mihi restant, inquit: sed tamen defessus jam labore, atque itinere disputationis, requiescam in Cæsaris sermone, quasi in aliquo peropportuno diversorio.

LVIII. Atqui, inquit Julius, non nimis liberale hospitium meum dices: nam te in viam, simul ac perpaululum ⁷⁴ gularis, extrudam & ejiciam. Ac, ne diutius vos demoror, de omni isto genere quid sentiam, perbrevis exponam. De risu quinque sunt, quæ quærantur: unum, quid sit: alterum, unde sit: tertium, sine oratoris velle risum movere: quartum, quatenus: quintum, quæ sint genera ridiculi.

Atque illud primum, quid sit ipse risus, quo pacto concitetur,

⁷² *Collectam*] Græci *συμβολή* appellant, id quod confertur in cenam a convivis; quo verbo Plautus utitur, cum scribit iocans: *Parata sunt scapulis meis symbola*. Sic collativum prandium dicunt Latini, quod Græci *ἕρπον*: & collativum ventrem elegantius translatione dixit Plautus. Vocant etiam Græci *ἕρπον* & *συμβολή*; pecuniam quæ exigitur a convivis. Proinde in Terentio, Andr. I. 1. 61, *Quid Pamphilus? convivi symbolam dedit*, legendum censo, non ut vulgo, *symbolum*. Collectrix etiam apud Plautum est, quæ religionis causâ stipem colligit: *Præconitrix, collectrix, ariola, atque harsipice*. Turnebus.

⁷³ *Fanum*] Significavit alios videri Crasso comparatos pecudes esse, proinde feno pascendos: Crassum autem divinum plane hominem, ut ambrosia pascendus sit, qui ci-

bus est deorum. *Idem*.

⁷⁴ *Gularis*] Gulus cum alia significat, tum interdum id quod venditores gustandi & explorandi causâ dant emptoribus vini, quod *γύγνα* dicitur a Græcis: ut cum quid ostenditur, specimen a Latinis, a Græcis *ἕρπον* vocatur; a quo per translationem dixit Seneca, *Dedit enim nobis gustum, ad quem respondebis*. A qua etiam translatione illud Ciceronis profectum est, *Et degustabis genus exercitationum meorum*. Significat enim Paradoxus gustum Bruto fore earum exercitationum quibus uti solet. Est & gustus interdum primus prandii missus. Martialis, (xi. 22. 4.) *Gustu pratinus has edes in ipso, Hæc prima feret, alteræ cenæ*. Sed & gustare multo minus est, quam vel jentare, vel prandere: eo quæ sane hic modo intelligendum est. *Idem*.

tetur, ubi sit, quomodo existat, atque ita repente erumpat, ut eum cupientes tenere nequeamus, & quomodo simul latera, os, venas, vultum, oculos occupet, viderit Democritus: neque enim ad hunc sermonem hoc pertinet; & si pertinere, nescire me tamen id non puderet, quod ne ipsi quidem illi scirent, qui pollicerentur.

Locus autem, & regio quasi ridiculi (nam id proxime quæritur) turpitudine, & deformitate quadam continetur. Hæc enim ridetur vel sola, vel maxime, quæ notant & designant turpitudinem aliquam non turpiter.

Est autem, ut ad illud tertium veniam, est plane oratoris movere risum; vel quod ipsa hilaritas benevolentiam conciliat ei, per quem excitata est: vel quod admirantur omnes acumen uno sæpe in verbo positum, maxime respondentis, nonnunquam etiam lacescentis: vel quod frangit adversarium, quod impedit, quod elevat, quod deterret, quod refutat: vel quod ipsum oratorem, politum esse hominem significat, quod eruditum, quod urbanum: maximeque quod tristitiam, ac severitatem mitigat & relaxat, odiosasque res sæpe, quas argumentis dilui non facile est, joco, risuque dissolvit.

Quatenus autem sint ridicula tractanda oratori, perquam diligenter videndum est: id quod in quarto loco quærendi posueramus. Nam nec insignis improbitas & scelere juncta, nec rursus miseria insignis agitata ridetur. Facinorosos enim majore quadam vi, quam ridiculi, vulnerari volunt: miseris illudi nolunt, nisi si se forte jactant. Parcendum est autem maxime caritati hominum, ne temere in eos dicas, qui diliguntur.

LIX. Hæc igitur adhibenda est primum in jocando moderatio. Itaque ea facillime luduntur, quæ neque odio magno, neque misericordia maxima digna sunt. Quamobrem materies omnis ridiculorum est in istis vitiis, quæ sunt in vita hominum neque corarum, neque calamitosorum, neque eorum, qui ob facinus ad supplicium rapiendi videntur; eaque belle agitata ridentur.

Est etiam deformitatis, & corporis vitiorum satis bella

materies ad jocandum. Sed quærimus idem, quod in cæteris rebus maxime quærendum est, quatenus. In quo non modo illud præcipitur, ne quid insulse; sed etiam, si quid puerile possit. Vitandum est oratori utrumque, ne aut scurrilis focus sit, aut mimicus. Quæ ejusmodi sint, facilius jam intelligemus, cum ad ipsa ridiculorum genera venerimus.

Duo enim sunt genera facietiarum, quorum alterum re tractatur, alterum dicto. Re, si quando quid, tanquam aliqua fabella, narratur: ut olim tu, Crasse, in Memmium, comedisse eum lacertum Largii, cum esset cum eo Tarracinae de amricula rixatus. Salsa tota, ac tamen a teipso ficta, narratio. Addidisti clausulam, tota Tarracina tum omnibus in parietibus inscriptas fuisse literas, tria LLL, duo MM. Cum quæres id quid esset, senem tibi quendam oppidanum dixisse, ⁷⁵ Lacertat Lacertum Largii Mordax Memnius. Perspicitis, hoc genus quam sit facetum, quam elegans, quam oratorium, five habeas vere, quod narrare possis, quod tamen est mendaciunculis aspergendum, five fingas. Est autem hæc hujus generis virtus, ut ita facta demonstras, ut mores ejus, de quo narres, ut sermo, ut vultus omnes exprimantur, ut iis, qui audiunt, tum geri illa fierique videantur.

In re est item ridiculum, quod ex quadam depravata imitatione sumi solet: ut idem Crassus, *Per tuam nobilitatem, per vestram familiam*. Quid aliud fuit, in quo concio rideret, nisi illa vultus & vocis imitatio? *Per tuas statuas vero cum dixit, & extento brachio paulum etiam de gestu addidit, vehementius risimus*. Ex hoc genere est illa Rosciana imitatio senis:

⁷⁶ Tibi

⁷⁵ Lacertat lacertum] Hunc versum Crassus orator usque adeo vulgo jactatum ait, ut Tarracinae passim in omnibus parietibus inscriptus viseretur. Fabula, unde natum est adagium, sic habet. Memnius quidam Romanus cum ageret Tarracinae, mulierculam quandam deperibat, sed non citra rixalem. Cum hoc igitur cum aliquando rixam incidisset, eo iracundia provectus est Memnius, ut Largii (nam id rivali nomen) brachium mordicus arriperet. Ea res postquam in popularem abiit jocum, facti qui-

dam & *quidam* senarium hunc in omnibus ejus parietibus quinque literis notarunt, depictis tribus LLL, & duobus MM. videlicet ut advenis percontandi ministrarent occasionem. Itaque cum M. Crassus Tarracinam aliquid venisset, admiratus novum literarum ænigma, senem quendam oppidanum percontatus est, quidnam sibi vellent ejusmodi literæ. Atque is, exposita fabula, versiculum explicuit.

Lacertat lacertum Largii mordax Memnius.

⁷⁶ Tibi ego, Antipho, bus sero, inquit: senium est, cum audio. Atque ita est totum hoc ipso genere ridiculum, ut cautissime tractandum sit. ⁷⁷ Mimorum est enim ethologorum, ⁷⁸ si nimia est imitatio, sicut obscœnitas. Orator lurrupriat oportet imitationem, ut is, qui audiat, cogitet plura, quam videat: præster idem ingenuitatem, & ruborem suum, verborum turpitudine, & rerum obscœnitate vitanda.

LX. Ergo hæc duo genera sunt ejus ridiculi, quod in re positum est: quæ sunt propria perpetuarum facietiarum, in quibus describuntur hominum mores, & ita effinguntur, ut aut, re narrata aliqua, quales sunt, intelligantur: aut imitatione a brevi injecta, in aliquo insigni ad irridendum vitio reperiantur.

In dicto autem ridiculum est id, quod verbi, aut sententiæ quodam acumine movetur: sed ut in illo superiori genere vel narrationis, vel imitationis, vitanda est mimorum ethologorum similitudo; sic in hoc scurrilis oratori dicacitas magnopere fugienda est. Qui igitur distinguemus a Crasso, a Catulo, a cæteris familiarem ^b vestrum, ⁷⁹ Granium, aut

M m 2

Var-

Tameris Caesar, qui hæc loquitur apud Ciceronem, existimat narrationem hanc totam in Memmium adversarium dedita opera confictam fuisse. Erasmus, Adag. Chil. I. Cent. ix.

⁷⁶ Tibi ego, Antipho] Videntur hæc verba fuisse senis cujusdam arbores ferentis, filioque suo dicentis, se non tam diu viturum esse, ut eas arbores maturitatem suam affectas videat: juvenem illum, & vigentem olim ex illis fructus percepturum. Tum quod addit, *Senium est, eum audio*, hoc vult: Ita perfecta est ista Rosciana senis tulentis, & fracta voce ac tremula utentis imitatio ut non histrionem imitantem senem, sed Senectutem ipsam videat audire.

Periculis.
⁷⁷ Mimorum] Sic eos appellat, qui mores & affectus personarum exprimunt: nec nimias tantum dixit, ut hoc libro postea, & in Antonium fecit, & alii scriptores vocant, sed ethologos addidit, ne ambigue loqueretur, ac fabula significari videretur, quam Mimum Græci, Latini Planipedem vocant, quales erant Mimi Publii & Laberii.

Quamquam Cicero pro Cælio mimum hujusmodi, fabulam, id est, comediam appellare non vult: *Mimi ergo, inquit, est jam exitus, non fabula*. Pantomimorum hic non meminit. Exorti enim postea sunt imperante Augusto: erantque saltatores, qui gestu histrionis & fabulas ita exprimebant, ut sub oculis subjicerent, ad quam saltationem referebat Horatius, cum scripsit,

Passorem saltaret uti cyclops rogabat.
Et Juvenalis, Sat. VI. 63.
Chironomon Ledam molli saltante Batyllo. Turnebus.

⁷⁸ Si nimia est imitatio, sicut obscœnitas] Videtur oratio hujus. Quæ tamen verba desiderentur, non facile dixerim. Vellem ita legi: *Si nimia est imitatio. Si erit obscœnitas, orator, &c. Muretus.*

^a Brevi] Lamb. *breviter*
^b Vestrum] Lamb. *vestrum*.

⁷⁹ Granium] Præconem, cujus multa dicta versibus erat complexus Lucilius. *Consciere in versus dictum præconis volentem Granium*, apud Gellium, (IV. 17.) Vide Orat. pro Planco, (cap. 14.) Turnebus.

Vargulam, amicum meum? Non mehercule in mentem mihi quidem venit: sunt enim dicaces: Granio quidem nemo dicacior. Hoc, opinor, primum, ne, quotiescumque potuerit dictum dici, necesse habeamus dicere.

Puffillus testis processit. *Licet*, inquit; *rogare*, Philippus? Tum quaesitor properans, *Modo breviter*. Hic ille, *Non accusabis; perpusillum rogabo*. Ridicule. Sed sedebat iudex L. Aurifex, brevior etiam, quam ipse testis: omnis est risus in iudicem conversus: visum est totum scurrile iudicium. Ergo hæc, quæ cadere possunt in quos nolis, quamvis sint bella, sunt tamen ipso genere scurrilia.

Ut iste, qui se vult dicacem, & mehercule est, Appius, sed nonnunquam in hoc vitium scurrile delabitur. *Cænabo*, inquit, *apud te*, huic lusco, familiari meo, C. Sextio.⁸⁰ *Uni enim locum esse video*. Est hoc scurrile, & quod sine causa laceffit: & tamen id dixit, quod in omnes lufcos conveniret. Ea, quia meditata putantur esse, minus ridentur. Illud egregium Sextii, & ex tempore:⁸¹ *Manus lava*, inquit, & *cæna*.

Temporis igitur ratio, & ipsius dicacitatis moderatio, & temperantia, & raritas distorum distinguet oratorem a scurrili: & quod nos cum causa dicimus, non ut ridiculi videamur, sed ut proficiamus aliquid; illi totum diem, & sine causa. Quid enim est Vargula affectus, cum eum candidatus A. Sempronius cum Marco suo fratre complexus esset; ⁸² *Puer abige muscas?* Risum quaesivit, qui est, mea sententia, vel tenuissimus ingenii fructus. Tempus igitur dicen-

⁸⁰ *Uni enim locum esse video*] Jocus est sumptus ex communi illorum temporum consuetudine loquendi, qua aliquot convivia vocatis, ei quem præterea invitatum vellent, locum superesse dicebant. Plautus in Stichis, *Edipal tibi etiam, opinor, uni locum conspicor, ubi accubet*. Id scurriliter ad vitium oculi convertit Appius. *Idem*.

⁸¹ *Manus lava*] Appius irridens C. Sextium, qui altero oculo captus erat, ait, *Cænabo apud te, est enim uni locus*: ita carpebat hominis vitium, cuius in vultu erat locus uni oculo: quasi in ejus triclinio & con-

vivio uni fuisset homini locus vacuus. Respondit Sextius subtili ac subito joco: *Cænabis enimvero apud me, sed prius manus lava*: quo dicto, hominis impuritatem notabat. *Idem*.

⁸² *Puer abige muscas*] Propinqui & amici, qui gratiosi erant aut clari, deducere solebant candidatos, qui presertim ibant, ut petitio & gratiam & auctoritatem majorem haberet. Igitur cum A. Sempronius Longus cum fratre Vargulam esset complexus, Vargula scurriliter lusit, jubens abige muscas. *Turnebus*.

di prudentia & gravitate moderabimur: quarum utinam artem aliquam haberemus! sed domina natura est.

LXI. Nunc exponamus genera ipsa summamque, quæ risum maxime moveant. Hæc igitur sit prima partitio; quod facete dicatur, id alias in re habere, alias in verbo facetias: maxime autem homines delectari, si quando risus conjuncte re verboque moveatur. Sed hoc mementote, quoscumque locos attingam, unde ridicula ducantur, ex iisdem locis ferè etiam graves sententias posse duci. Tantum interest, quod gravitas honestis in rebus severe, jocus in turpibus & quasi deformibus ponitur: velut in iisdem verbis & laudare frugi servum possumus, & si est nequam, joculari. Ridiculum est illud⁸³ Neronianum vetus in furace servo, *Solum esse, cui domi nihil sit nec obsignatum, nec oclusum*: quod idem in bono servo dici solet; sed hoc iisdem etiam verbis.

Ex iisdem autem locis omnia nascuntur. Nam quod⁸⁴ Sp. Carvilio graviter claudicanti ex vulnere ob rempublicam accepto, & ob eam causam verecundanti in publicum prodire, mater dixit, *Quin prodis, mi Spuri, ut quotiescumque gradum facies, toties tibi tuarum virtutum veniat in mentem?* præclarum & grave est. Quod⁸⁵ Calvino Glauca claudicanti, *Ubi est verus illud?*⁸⁶ *num claudicat? at hic claudicat*: hoc

ridicu-

⁸³ *Neronianum*] Illius, ut reor, Neronis, qui res adversus Annibalem gessit; estque exemplum hoc, ut pleraque hujus loci sprica sumptum ex libro Apophthegmatum Catonis. Disum autem hoc & de farace accipi potest, ut a Nerone usurpatum fuerat, qui omnia resignet & recludat: & de servo frugi, cuius fidei omnia herus committat, cui nihil annulo obsignet, cui nihil claudat sera. In quodam libro scripto legitur *Nevianum*, ut a Navio poeta sumptum, quod fortasse verius. *Idem*.

⁸⁴ *Sp. Carvilio*] Puto hunc esse qui primus apud Romanos uxorem dimisit. Vir fuit illustis, qui ex equestri loco natus ad summam pervenit dignitatem, ut Patriculus scribit. Consul autem fuit cum Fabio Maximo. Auctor Cicero de Senectute. *Idem*.

⁸⁵ *Calvino*] C. Sextius Calvius, ut ait Cicero in Bruto, ingenio & sermone elegan-

ti, sed valetudine incommoda fuit, est qui remiserant dolores pedum, non deerat in causis. Is igitur ex podagra plerumque claudicabat. *Idem*.

⁸⁶ *Num claudicat? at hic claudicat*] Sunt qui scribant hoc modo: *at hic clodicit*. Et sic interpretantur: Calvius est claudicant pede, non tamen tam claudicat, quam Clodius, id est Clodius faver. Iborum sententia non habeo fidem, quia Cicero confert exempla duo, quæ non sic sunt ex immutatione literæ, ut ea quæ sequuntur. Præterea immutantur codices sine ratione. Ad hæc, quando sinejur Caesar hæc tractavit, cumque vixit Glauca homo impurus, ut ait Cicero in Orat. pro Rabirio Postumo, nullus erat Clodius, cui deforme esset favere. Nondum ceperat Rempublicam P. Clodius, quem Milo interemit. Ego igitur sic interpretor: Glauca impurus homo cum videret Calvium

ridiculum est; & utrumque ex eo, quod in claudicatione animadverteri potuit, est ductum. *Quid hoc* ⁸⁷ *Nævio ignavus?* fervere Scipio. At in male olentem, ⁸⁸ *Video me a te circumveniri*, subridicule Philippus. At utrumque genus continet verbi ad litteram immutati similitudo.

Ex ambiguo dicta, vel argutissima putantur, sed non semper in joco, sæpe etiam in gravitate versantur. Africano illi majori, coronam sibi in convivio ad caput accommodanti, cum ea sapius rumperetur, P. Licinius Varus, *Noli mirari, inquit, si non convenit. Caput enim magnum est: laudabile & honestum.* At ex eodem genere est: ⁹⁰ *Calvus satis est; quod dicit parum.* Ne multa: nullum genus est joci, quo non ex eodem severa & gravia fumantur.

Atque hoc etiam animadvertendum, non esse omnia ridicula

nam pede claudicantem, recordatus est antiqui proverbii, quo veteres utebantur in hominem errantem, vel dubia fidei. Querebant enim: *Num claudicat?* hoc est contante sibi, an potius errat, aut variat? Ex translatione verbi & ambiguitate obicit homini mentis errorem, vel dubiam fidem. *Streb.*

⁸⁷ *Nævio*] Dicitur est Africani, ut opinor, Superioris in Nævium, a quo fuerat accusatus, quod præda bello Antiochi capta ærarium fraudasset; alii tamen a Petilio accusatum fuisse scribunt. Locus annotationem habet. Nominatur a Livio oratio P. Africani, in M. Nævium, in qua, ut opinor, hoc dixerat. *Turneb.*

⁸⁸ *Vitio me a te circumveniri*] Cæsar dicit hæc duo Scipionis & Philippi dicta verbi ad litteram immutati similitudinem contineri. In joco Scipionis verba *Nævius & ignavus* idem prope sonant, eademque fere sunt verborum litteræ. In hoc vero Philippi, cui verbo simile est verbum *circumveniri*? Profus nescio: jocus igitur non erit, nisi cum vulgare nonnullis editionibus, & cum Lamb. & Steph. legamus. *Video me a te non conveniri, sed circumveniri.* Memento, lector, hoc in male olentem quandam dictum esse. Sensus autem est: Cum gravis est tibi halitus, quoties mihi occurris, non videris mihi *convenire*, sed insidias mihi parare, & mali aliquid mihi inferre velle. *Parricius.*

⁸⁹ *Caput magnum*] Ambiguum est, nam significatur & magnitudo partis, & amplitudo hominis. Publius autem fuisse Licinius Varus bello secundo Punico ædilis cum Veturio fuit ut Livius scribit. Postea etiam præturam eodem bello adeptus est, in qua tulit ad populum, ut ludæ Apollinæ in statum diem in perpetuum voveretur. *Turnebus.*

⁹⁰ *Calvus satis est*] Hic *Calvum* esse nomen proprium non censeam, sed appellativum. Jocus ex eo est, vel quod veteres calvos fallaces censebant, vel quod calvi mini, ut Nonius ait, omnibus erant frustrati: unde *calvor*, quod est frustror, decipio. *Satis est igitur quod dicit parum, est ambiguum.* Id est enim quod parum loquitur, vel quod parum orator est. Nam *diceret parum pro oratorem non esse, docere solebant.* Cicero in Bruto; Nam T. *Aufidius qui vixit ad summam senectutem, volebat similitis esse horum, oraque & bonis vir, & innocens, sed dicitur parum.* Qui de Licinio Calvo oratore & poeta intelligunt, peccant ignoratione temporis. Si quis tamen, *Calvum*, nomen proprium, quod verum non puto, censeat, eandem servare poterit ambiguitatem. Satis est quod parum loquatur, & parum sit eloquens, ne nos fallat verbis, homo præsertim ineptus & molestus. *Idem.*

eula faceta. Quid enim potest esse tam ridiculum, quam ⁹¹ Sannio est? Sed ore, vultu, imitandis moribus, voce, denique corpore ridetur ipso. Salsum hunc possum dicere, atque ita, non ut ejusmodi oratorem esse velim, sed ut mimum.

XLII. Quare ⁹² primum genus hoc, quod risum vel maxime movet, non est nostrum, morosum, superstitiosum, suspiciosum, gloriosum, stultum. Natura ridetur ipsa, quas personas agitare solemus, non sustinere. Alterum genus est imitatione admodum ridiculum, sed nobis tantum licet furtim, si quando, & cursim: aliter enim minime est liberale. Tertium, oris depravatio, non digna nobis. Quartum, obfœcitas, non solum non foro digna, sed vix convivio liberorum. Detrahit igitur tot rebus ex hoc oratorio loco, facietia reliqua sunt, quæ aut in re, ut ante divisi, posita videntur esse, aut in verbo. Nam quod, quibuscumque verbis dixeris, facerem tamen est, re continetur: quod mutatis verbis falem amittit, in verbis habet leporem omnem.

Ambigua sunt in primis acuta, atque in verbo posita, non in re; sed non sæpe magnum risum movent: magisque ut belle & literate dicta laudantur: ut in illum Titium, qui cum studiose pila luderet, & idem signa sacra noctu frangere putaretur, gregalesque eum, ⁹³ cum in campum non venisset,

⁹¹ *Sannio*] Sanna, inquit verus Perilli interpres, dicitur os distortum cum vultu: quod facimus cum alios irridemus: unde *Sanniones* dicti sunt, qui non rectum vultum habent. Hic tamen doctissimus Budeus animadvertit, mimosum quoddam genus significari. Verum, ut reor, fanna & sannio ab homine stulto & inepto. Sanna originem sumperit, qui tam fatuus fuit, ut Cratinus Comicus fannam pro stulto usurpaverit, quemadmodum relatum est ab Eustathio: quo etiam auctore deduci potest utrumque a Sannio populis Asiæ, quos consuetudo Græcorum erat ejus ætate Tzanos vocare, qui moribus erant barbaris & incultis, ac proinde insulsis & inficis. *Affert & aliam originem a verbo calvo idem.*

⁹² *Primum genus hoc... non est nostrum, morosum, &c.*] Hæc sunt Sannionum ridicula. Sustinent enim personas eorum, qui

mores duros sequuntur & agresses, qualis est Demea apud Terentium: qui nimia religione, & vano Deorum metu laborans, ejusmodi fere sunt mulierculæ, qui nihil non suspicant, ut fenes: qui gloriam avidè captant, ut Thrafo Terentianus: qui stulti sunt, ut Phædræ. Hujuscemodi personas non sustinebit Orator, sed agitare vero, finere, est agere & imitari: agitare vero, faceto aliquo dicto, aut lepida narratione perstringere. *Strebæus.*

* *Loco Lamb. joco.*

⁹³ *Cum in campum non venisset*] In campo Martio juvenis Romana cum aliis ludis, tum pila se exercebat, cujus studiosus erat Titius. Frangere autem brachium ambigue dixit Vespas Terentius, vel sumum, vel signi sacri. Apparet istum Titium quadam religionis opinione imbutum fuisse, qua simulacra damnabat, aut certe non satis

nisset, requirent, excusavit Vespas Terentius, quod eum brachium fregisse diceret. Ut illud Africani, quod est apud Lucilium:

⁹⁴ *Quid? Decius, Niculam an confixum vis facere? inquit.*

Ut tuus amicus, Crasse, Granius, ⁹⁵ *non esse sextantis.* Et, si quæritis, is, qui appellatur dicax, hoc genere maxime excellit: sed risus movent alia majores. Ambiguum per seipsum probatur id quidem, ut ante dixi, vel maxime in ingeniosi enim videtur, vim verbi in aliud, atque cæteri accipiant, posse ducere: sed admirationem magis, quam risum movet, nisi si quando incidit in aliud genus ridiculi.

LXIII. Quæ genera percurram equidem: sed scitis esse notissimum ridiculi genus, cum aliud expectamus, aliud dicitur. Hic nobismetipsis noster error risum movet. Quod si admixtum est etiam ambiguum, fit falsius: ut apud Nævium videtur esse misericors ille, qui ⁹⁶ iudicatum duci viens, percontatur ita,

⁹⁷ *Quantum tibi est verusculi maxime ridiculus, ut propter illum impudentiam tuam atque temeritatem venditis? Non placet mihi temere arguari: & si placeret, non referam obsecrationem, quia nec obscene loqueretur Africanus; nec obscena inter faceta collocaret Cicero. Srebeus.*

⁹⁵ *Non esse sextantis*] Jocus est ex ambiguo. Dicitur enim non esse sextantis, quod plaris est, id est, quod est magni pretii: & non esse sextantis etiam dicitur, quod minoris est, id est, quod nullius prope pretii. Nam non purem diduci & ditrahi verbum debere, ut sex tantis dicatur, quo se modo interpretantur. Sic illiust hominem nihili Granius, cum eum laudare videtur. Pretium enim in hominibus dicebant orta consuetudine ab emptione fervorum. Turnebus.

⁹⁴ *Quid? Decius; Niculam &c.*] Africanus, quidam interpretari voluerunt, & ad obsecrationem turpitudinemque retulerunt. Satius esse duxerunt, effutire negas aniles, quam se nescire quod nescirent, confiteri: quasi vero turpe sit ignorare, quod non culpa tua, sed temporum injuria ignores. Si Lucilii Satyræ extarent, non esset difficile rem videre, quam Cicero tanquam notam attigit, non explicavit. Perierunt vel casu, vel majorum negligentia. Quid facias? unde sumas notionem? divina bisse, & incerta pro certis habeatis? Tanti-

um tibi est verusculi maxime ridiculus, ut propter illum impudentiam tuam atque temeritatem venditis? Non placet mihi temere arguari: & si placeret, non referam obsecrationem, quia nec obscene loqueretur Africanus; nec obscena inter faceta collocaret Cicero. Srebeus.

⁹⁵ *Non esse sextantis*] Jocus est ex ambiguo. Dicitur enim non esse sextantis, quod plaris est, id est, quod est magni pretii: & non esse sextantis etiam dicitur, quod minoris est, id est, quod nullius prope pretii. Nam non purem diduci & ditrahi verbum debere, ut sex tantis dicatur, quo se modo interpretantur. Sic illiust hominem nihili Granius, cum eum laudare videtur. Pretium enim in hominibus dicebant orta consuetudine ab emptione fervorum. Turnebus.

⁹⁶ *Judicatum duci*] Id est, condemnatum. Plautus, *Male cubandum est, iudicatum me uxore abduci domum*: & apud Gellium, *His confessi & debiti iudicatis triginta dies sunt dati.* Sententia est; qui damnatum pecunie duci videt a creditore. Idem.

⁹⁷ *Quantum additus? mille nummum.*

Si addidisset tantummodo, *Ducas licet*; esset illud genus ridiculi præter expectationem: sed quia addidit,

Nihil addo, ducas licet.

addito ambiguo, altero genere ridiculi, fuit, ut mihi quidem videtur, falsissimum. Hoc tum est venustissimum, cum in altercatione arripitur ab adversario verbum, & ex eo, ut a Catulo in Philippum, in eum ipsum aliquid, qui laceffit, insiguitur. Sed cum plura sint ambigui genera, de quibus est doctrina quædam subtilior, attendere & accupari verba oportebit: in quo, ut ea, quæ sint frigidiora, vitemus, (etenim cavendum est, ne arcessitum dictum putetur) per multa tamen acute dicemus.

Alterum genus est, quod habet parvam verbi immutationem, quod in litera positum, Græci vocant *παρομοίωσιν*, ut ⁹⁸ *Nobiliorem*, *mobiliorem* Cato: aut ut idem, cum cuidam dixisset, *Eamus* ⁹⁹ *deambularum*: & ille, *Quid opus fuit DE? Inmo vero*, inquit, *quid opus fuit te?* aut ejusdem responsio illa, *Si tu* & *adversus*, & *aversus impudicus* es.

Eiam interpretatio nominis habet acumen, cum ad ridiculum convertas, quamobrem ita quis vocetur; ut ego nuper, Nummium diviorem, ut Neoptolemum ad

Tom. I.

N n Tro-

⁹⁷ *Quantum additus*] Versus est trochæus catalepticus. *Quantum additus? Mille nummum. Nihil addo, ducas licet.* Ille qui rogabat, videbatur iudicatum soluta summa aut promissa vindex liberaturus. Præter expectationem igitur, *ducas licet*, creditori dixit significans se illi nullam facere moram. Addidit etiam ambiguum, cum dixit, *Nihil addo*, quod est, Nihil præterea rogo. Tantum enim scire volebam, quanti esset additus, nec peto ut a prætoris plus addicatur mea causa. Nihil enim mihi debet, nec quicquam addo summe. Idem.

⁹⁸ *Nobiliorem*] Fulvium *Nobiliorem*. (eum accusaverat Cato, eique ut probrum obsecerat, quod poetas in provinciam duxisset) *Mobiliorem* Cato appellavit, ejus levitatem notans, quod maximum apud Romanos crimen erat, studiosos gravitatis & constantie. Idem.

⁹⁹ *Deambularum*] Reprehendebat, quod

male esset Latine locutus, cum *ambularum* dicere debuisset. Plerumque tamen composita idem quod simplicia significant, ut *deambulare* pro *ambulare*. Cato dixerat Latine. Idem.

Et adversus & aversus] Obicit obsecrationem oris, cum *adversus* dicit, & muliebria, cum *aversus*: ne quis licentiorum aut adulterum cogitet, quos Latini non vocant impudicos. Nam impudicitia est in patiendo. Simile quiddam Arcefilæ refertur in hominem catum illum quidem & integrum, voce tamen infraâ, & capillo composito, & oculis illecebrofis, Nihil interesse quibus membris homines cinzati sint potestioribus, an priocibus. Turnebus. Nec te moveat obsecratis indigna liberali joco. Non enim jocabatur Cato, cum diceret hæc. In verbis, que cadunt jucunde, non in re, hoc dictum factum est. Srebeus.